

Van Pas de deux tot Claustrofobie.

In januari 1975 begon in Teater Arena (Gent) een reeks voorstellingen van *Pas de deux* van Hugo Claus, gespeeld door Annelies Vaes, Jaak Vissenaken en John Willaert, onder regie van Jaak Van de Velde. De lof was zo unaniem dat besloten werd het stuk op het reisprogramma te nemen en langzamerhand werd *Pas de deux* een eigen produktie van de spelers die het stuk in Vlaanderen gekreëerd hadden.

Hugo Claus heeft ooit eens *Pas de deux* zijn moeilijkste stuk genoemd. Hijzelf regisseerde het in Haarlem in 1973 als een „vrije produktie” met Ton Lensink, Marja Habraken en Piet Römer, maar slaagde er niet in het stuk een hoge vlucht te geven (1). In de „Vlaamse versie”, die kwa tekst weinig afwijkt van de oorspronkelijke, klonk het stuk ineens veel echter.

Pas de deux brengt toneel op het toneel. De man-vrouw verhouding wordt in een toneelmilieu geprojecteerd. Een weinig originele idee weliswaar, door Claus echter in een nauwsluitende dialoog uitgewerkt. De „monstres sacrés”, de eerste plan-akteur Gerard Van den Brande (in de oorspronkelijke tekst: Gerard Brattinga) en de tweede plan-aktrice Mia Brossé (Mia Bresser) ontmoeten elkaar voor een repetitie waarbij de regisseur wegens verblijf in het ziekenhuis afwezig moet zijn. Vanuit de tekst van het zogenaamd te repeteren stuk worden hun levensleugen, hun artistieke hoop en ontgoocheling en hun liefdesrelatie ongegeneerd ontrafeld en bloot gelegd. Het stuk is opgebouwd volgens de driedelige dans die in ballettermen „pas de deux” heet. Op drie verschillende wijzen spelen de acteurs dus eenzelfde dramatische situatie, proberen drie „stijlen”, drie ritmes uit, bouwen hun personage driemaal op



en breken het weer af. Tenslotte vinden ze elkaar als doodgewone dronken stervelingen. Alleen Danny (Dickie), de jonge toneelmeester is een nuchter mens gebleven. Zijn dooernstige aanwezigheid en replieken hebben dan ook een sterk relativiserende werking. Maar zijn ontluistering komt ook nog wel, schijnt Claus te suggereren.

In *Pas de deux* mengt Claus voortdurend de teatrale realiteit met de levenswerkelijkheid, zodat de scheiding tussen toneel en leven, zoals een vervalsende kunstopvatting voorhoudt, op de helling komt.

Van *Pas de deux* werden in Vlaanderen en Nederland zo'n 150 voorstellingen gegeven, een uitzonderlijk hoog aantal dat niet zonder invloed op de acteurs is geweest. Ze gingen het stuk ook in het Duits spelen, in de vertaling van Wolfgang Friebe, een Duitser die eerder werk van Walschap vertaalde en bovendien onze taal vloeiend spreekt. Na voorstellingen in Bremerhaven en Münster was de Duitse pers zeer lovend en het ligt in de bedoeling een reeks voorstellingen te spelen in Hamburg of Berlijn, maar veel hangt af van de teaterbureaus die in Duitsland

twee seizoenen vooraf hun programmatie vastleggen.

Wie als acteur zo ongeveer twee jaar met het werk van een bepaald auteur bezig is, raakt langzamerhand vervuld van die schrijver. „De tijd tussen matinee- en avondvoorstelling werd vaak opgevuld met het lezen van gedichten van Claus, wat dan weer aanleiding gaf tot onderlinge discussie”, aldus Jaak Vissenaken. Op die manier werd ontdekt hoe Claus' poëzie zich leende tot mededelen, welke mogelijkheden er in zaten voor mensen die dagelijks met en van het gesproken woord moeten leven. De kledkamergesprekken hebben uiteindelijk hun verlengstuk gekregen in *Claustrofobie*, waarbij werd uitgegaan van de stelling dat poëzie in essentie gezegd dient te worden en via visuele en auditieve additieven nog aan kracht wint. (Ter staving van deze „stelling” kan ook verwezen worden naar de „voorstellingen” van de Nederlandse groep *Poëzie Hardop*).

Aan Claus werd door J. Vissenaken en A. Vaes een bloemlezing van 120 gedichten ter goedkeuring voorgelegd. Daaruit haalden de beide spelers er een honderdtal en ze kozen na vier juxta-

sities voor een mise-en-scène met 70 gedichten uit de bundels: *Zonder vorm van proces, De blijde en onvoorziene week, Paal en perk, Een huis dat tussen nacht en morgen staat, Tancredo Infrasonic, De Oostakkerse gedichten, Een geveerde ruiter, Bericht aan de bevolking, Oog om oog, Heer Everzwijn, Van horen zeggen, Figuratief.*

In *Claustrofobie* komen duidelijk de verschillende inhoudsaspekten uit Claus' dichtwerk aan bod: de man-vrouw verhouding, de relatie tot geboorte, dood, vader, moeder; zijn uitdagende kijk op eigen land en volk en ook zijn verbondenheid met West-Vlaanderen, dat hij op een persoonlijke, kritische manier liefheeft.

Een eerste voorstelling van *Claustrofobie* werd gegeven op 19 maart 1977 in de gerestaureerde schuur van kunstgalerij Dobbelhoef, helemaal verborgen in het landelijke Kessel bij Lier. Sindsdien is het spel bijgeschaafd en is men tot een definitieve vorm gekomen (2).

Claustrofobie begint als een schijnbaar geïmproviseerd gesprek in een artiestenloge. Vóór de spiegels van de schminktafel, in tegenlicht, schminken een acteur en een actrice zich af om weg te gaan, maar flarden poëzie houden hen tegen. Langzamerhand wordt uit de konkrete kleedkamer overgegaan naar een meer irreële sfeer, opgeroepen door kaarslicht en de frele klanken uit een muziekdoo. Een sterke en realistische passage in *Claustrofobie* is ongetwijfeld de scène waarin het *Bericht aan de bevolking* voorgedragen wordt, dat Claus op 1 januari 1962 zelf voorlas in Hotel Krasnapolsky in Amsterdam, op een bijeenkomst van pacifistische kristenen, en dat opgedragen is aan Remco Campert en Simon Vinkenoo. Evenals Jaak Vissenaken nu in *Claustrofobie* hield toen ook Hugo Claus een slaggersmes tegen zijn keel gedrukt.

Van een verrassende authenticiteit is ook de scène waarin door twee personages commentaar wordt geleverd bij het overlijdensbericht van een familielid.

De enorme belangstelling voor *Pas de deux* en de kans op een lange speeltijd voor *Claustrofobie*, leidt tot de opvatting dat de „vrije sektor” in Vlaanderen tot meer in staat is dan de officiële schouwburgen en kleine teaters, die sterk gebonden zijn aan allerlei beperkende maatregelen, o.a. opgelegd door het „dekreet”. Verder dient te worden gewezen op het feit dat, door hun specifieke manier van werken, twee teatermensen poëzie opeens voor een groot aantal mensen toegankelijk maken, en erin slagen Claus en zijn dichterschap „los te weken van alle oppervlakkige katalogisering”. Meer dan *Pas de deux* is *Claustrofobie* de ontmoeting met „de spelende mens Claus”, een speler, die de ernst van zijn tijd door de magische kracht van klank en beeld tracht te overleven.

Roger Arteel.

(1) *Pas de deux* van Hugo Claus verscheen in 1973 bij De Bezige Bij, Amsterdam.

(2) Een keuze van 45 gedichten uit *Claustrofobie* wordt bij elke voorstelling te koop aangeboden à 50 fr. Het boekje werd door Jaak Vissenaken en Annelies Vaes in eigen beheer uitgegeven.

Keefman - Jan Arends.

Het verhaal (de monoloog) „Keefman” is het protest van de schrijver Jan Arends tegen de verpleegmethode en behandelingswijze van de psychisch gestoorde mens in allerlei klinieken en inrichtingen. De hoofdperson Keefman richt zich fel tegen zijn psychiater die hij aanspreekt met Vriend maar die hij ondertussen ongemeen scherp zijn verwijten in het gezicht slingert. Daarbij komt hij telkens terug op zijn wens: zich volledig te willen inzetten voor de psychisch gestoorde evenmens. Met

deze dringende wens begint en eindigt de monoloog.

Het verhaal „Keefman” verscheen voor het eerst in 1972 in de gelijknamige verhalenbundel (waarin ook o.a. *Vrijgezel op kamer. Een Visser, Broodje Tartaar* en *De Kranteneter* voorkomt). In 1974 verscheen de tweede druk.

Jacques Commandeur van de toneelgroep Centrum, heeft deze monoloog al een tweetal jaren op zijn repertoire, nl. sinds de première in oktober 1975. Het verhaal is een dertigtal bladzijden lang en bevat een stortvloed van verwijten, aan- en uitvallen aan het adres van verplegers en verpleegsters en de psychiater, met een reeks klachten over zijn gezondheid, zijn sociale positie en het negeren van in zijn ogen gerechtvaardigde wensen. Keefman is in alles de gekooide man, opgesloten binnen zijn beperkte mogelijkheden, opgesloten binnen het wankele systeem van bewaking van psychiatrische patiënten in de onwelriekende inrichting waar hij moet verblijven.

Jacques Commandeur (Tilburg, K.S. 5 okt. '77) is Keefman, gezeten op een pluche stoel, sprekend tegen een lege fauteuil met schaarse bewegingen en snelle soms overslaande woordenwaterval. Het geheel heeft een zevental aanzetten die telkens beginnen met de aanspreking Vriend en die met een korte donderslag worden gescheiden. Bijzonder indringend worden we binnengevoerd in deze beklemmende, tragische wereld van wat wij dan maar etiketteren als schizofrenie, psychische gestoordheid, abnormaal gedrag.

De schrijver Jan Arends (1925-1974) kende déze wereld, was zelf meerdere malen opgenomen in een psychiatrische inrichting en in vele verhalen speelt dit alles een belangrijke rol. Jan Arends, de vreemde vogel die vriend en vijand tegen zich in het harnas joeg door lastige telefonades, woedende uitvallen